

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ КУЛЬТУРИ ПОСТМОДЕРНУ: МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено морально-естетичні трансформації життєсвіту людини епохи постмодерну крізь призму бінарної опозиційності новоонтологічного та постмодерністського дискурсу, зокрема суб'єктивність – асуб'єктивність, смисл – симулякр, темпоральність – дегуманізація часу. Окреслена опозиційність розкриває культуру постмодерну в модусі трансестетичності, що в іронічно-ігровій та симуляційній настанові відзначається ситуацією надзвичайної складності конституювання моральної особистості.

Ключові слова: *постмодерн, культура, життєвий світ, людина, бажання.*

В статті отслежено морально-эстетические трансформации жизненного мира человека через бинарную оппозиционность новоонтологического и постмодернистского дискурса: субъективность – асубъективность, смысл – симулякр, темпоральность – дегуманизация времени. Очерченная оппозиционность раскрывает культуру постмодерна в модусе трансэстетичности, которая в плоскости ироничеки-игровой установки набирает ситуации надмерной сложности конституирования нравственной личности.

Ключевые слова: *постмодерн, культура, жизненный мир, человек, желания.*

The article deals with the moral and aesthetic transformations of a person's life world of post-modern epoch in the light of binary opposition of new-ontological and post-modernist discourse. So, in particular: a life world is a virtual reality, subjectivity is non-subjectivity, sense is simulacrum, temporality is dehumanization of time. The delineated opposition reveals the culture of post-modern in the modus of transaesthetic, which in ironic and playing and simulational directive distinguishes itself as a situation of a very difficult constituting of a person of morality.

The keywords: *post-modern, culture, life world, person, desire.*

Сучасний екзистенційний стан культурного поступу людства, що охоплюється поняттями «посткультура», «постсучасність», «суспільство ризику», «постіндустріальне суспільство», визначається як постмодерністське. Постмодерн – надзвичайно суперечливий, багатовимірний феномен, складність розуміння якого полягає в тому, що він виявляється реальним, всеохопним, незавершеним процесом становлення сучасної культури у прояві її кризових тенденцій. Виявляючи глибинні зміни всіх сфер життєвого світу людини останньої третини ХХ – початку ХХІ століття, це загальнокультурне явище репрезентується як буття культури після проголошення новою онтологією декадансів, занепадів та кінців (кінець метафізики, кінець історії) з властивим для нього цілковито новим світовідчуттям та формуванням нової парадигми мислення.

Проблема постмодерну викликає посилений інтерес та дискусії у сучасній царині гуманітаристики та мистецтва в зрізі осмислення способів власної понятійної означуваності та особливостей співвідношення з модерном. Адже цей феномен постає не тільки як реалії сучасного інформаційного, мережевого світу, але і концептуальне та художнє вираження духу часу. А тому у філософському дискурсі постмодернізм набуває статусу постметафізичного явища або пов'язується з постнекласичною раціональністю [9], у політології – з постіндустріальним суспільством [11]. В естетиці він фігурує як художньо-естетичний феномен, зокрема явище художньої культури та метод художньої творчості [10].

Класичними теоретиками постмодернізму можна вважати Р. Барта, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Дерріду, Ж.-Ф. Ліотара, У. Еко, Ж. Бодрійяра, М. Фуко, Ю. Крістеву, Р. Ротрі, Ж. Батая, Ж. Лакана та ін. У російській філософській думці цьому феномену присвячені праці В. Бичкова, І. Ільїна, М. Маньковської, А. Якимовича, В. Халіпова, В. Подороги, А. Огурцова, А. Пилипенка та ін. На вітчизняному ґрунті постмодерн як філософський, соціокультурний та естетичний феномен досліджували О. Соболев, В. Лук'янець, В. Лях, Т. Гуменюк, О. Соколов, В. Пахаренко, К. Баранцева, Ю. Легенький, А. Чаус, М. Зелінський, Ф. Власенко, М. Бровко, О. Оніщенко. Саме онтологічний поворот європейської свідомості постає вагомим підґрунтям для світоглядних передумов загальнокультурної постмодерністської ситуації. Крізь призму критики раціоналістичних тенденцій метафізичної традиції, передусім пов'язаної з оптимістично-прогресивними просвітницькими моделями, закладається принципово нова парадигма, що відкриває простір для постмодерністського дискурсу, зокрема і морально-естетичному. А відтак, використовуючи головні положення некласичного філософування нової онтології, передусім вибудовані на ідеї утвердження феномену людини як вихідного пункту філософії й смислотворчого джерела світу культури, спробуємо розкрити особливість морально-естетичних метаморфоз життєсвіту у філософсько-літературних поглядах постмодернізму.

Цікавою, на нашу думку, є розрізнення сучасним російським естетиком В. Бичковим Культури з великої літери від цивілізації та посткультури. Зокрема, якщо для науковця цивілізація постає результатом людської діяльності, що здійснюється на «шляхах раціонально-науково-технічних досягнень» [3, с. 61] з метою задоволення матеріальних та духовних потреб, то Культура – це та «сутнісна частина цивілізації» в її духовних та художньо-естетичних вимірах, що, орієнтуючись на творчі підвалини буття людини-у-світі, базується на вірі у вищу духовну реальність Великого Іншого як ціннісної домінанти збагачення, перетворення системно-цілісної єдності культури. Водночас посткультура в її постмодерністських метаморфозах характеризується розширенням меж цивілізаційної реальності, супроводжуючись нівеляцією орієнтирів на вищі метафізичні реальності, втратою «духовного Центру» та ціннісного ядра,

рівнозначністю духовно вищих та вітально-периферійних пластів. «Це такі правила цивілізаційної гри, що сформувалися упродовж ХХ ст. і фактично замінили Культуру» [3, с. 62], вписавши нову культуру в горизонти іронічно-калейдоскопічної гри цінностями й феноменами культури. Таку рівнозначність та рівноцінність, що реалізується у формі надінтелектуальної гри всіма цінностями всіх культур, Г. Гессе у романі «Гра в бісер» назвав «культурою майбутнього».

Натомість щодо проблеми розрізнення понять «постмодерн» і «постмодернізм» вже Ж.-Ф. Ліотар постмодерном називає стан сучасної культури кінця ХХ ст., а під постмодернізмом розуміє притаманний для цієї культури спосіб філософування та художньо-практичного вираження [8]. В окресленій площині подібні погляди властиві творчості В. Вельша, для якого постмодерн – історична фаза «радикальної плюральності» як визначальної конституції соціокультурного буття та постмодернізм як його концепція. Філософ вважає, що саме «постмодерний плюралізм» не вигадує складність та різномірність теперішньої ситуації, а лише рефлектує над нею, приймаючи всі виклики сучасності. У зв'язку з цим В. Вельш зауважує: «Загалом слід чітко усвідомити, що постмодерн і постмодернізм у жодному разі не є винаходами мистецтвознавців, митців і філософів. Радше стала постмодерною наша реальність. За доби повітряних сполучень та телекомунікації гетерогенне настільки позбавлено дистанції, що його складові насуваються одна на одну, а одночасність постає як нова природа неодноразності» [4, с. 15]. Водночас філософ заперечує різку демаркацію модерного та постмодерного, де останнє ні в якому разі не є антимодерном чи трансмодерном, а виявляється трансформаційною формою модерну.

Власне, нові інформаційно-комунікативні технології кардинально перетворюють реалії буття сучасної людини, а прискорені темпи соціокультурних змін ускладнюють можливість адекватної адаптації та складності їх усвідомлення. Таку суперечливість життя в епоху невизначеності З. Бауман виражає за допомогою метафори «рідина сучасність», що означає пластичний, звільнений від будь-яких бар'єрів світ, який порівнюється з рідиною, яка на відміну від твердих тіл легко набирає форму, але неспроможна її зберегти. Зокрема, атрибутами світу проголошуються пластичність, всепроникність, швидкоплинність, рідинність, що є надзвичайно складними для розуміння, а тому проривають межі будь-якого контролю. Тому постсучасність у своїй прискореній мінливості і виявляється рідинною сучасністю, незрозумілою і некерованою. Окреслена швидкоплинність головною цінністю вважає свободу автономного індивіда з його прагненням оволодіти часом та усвідомити часову значимість. Ця здатність плинності й неможливості збереження форми виражається у «слабкості зв'язків між суб'єктами» [2, с. 161] як на рівні їхньої поверховості та нестабільності, так і короткочасних зіткнень між людьми, ускладнюючи можливість глибинної комунікації, любові, дружби. Саме сучасна цивілізація, вважає З. Бауман, і нав'язує таку автономність.

Значний вплив на формування думки про прискорену мінливість світу та

властиву відчуттям неадекватність часу відіграють філософські уявлення про буття як становлення та розуміння часу як цілісності життєвих процесів А. Бергсона, С. Кіркегора, Ф. Ніцше, М. Гайдеггера, М. Мерло-Понті та ін. Маємо на увазі витлумачення часу, проявленого в контексті існування людської суб'єктивності у межах суб'єктивного переживання: єдності актів свідомості Е. Гуссерля, внутрішньої тривалості як безперервного зв'язку часової реальності А. Бергсона, темпоральності в значенні цілісності буття-у-світі в єдності часових екстазів М. Гайдеггера тощо.

У сучасному світі супершвидкостей особливого резонансу набуває саме проблема цінності часу, потреба реалізації прискорених дій, вибору, мислення в полі швидкоплинності потоків інформації, перебігу подій, соціальних процесів. Це доводить Ж.-Ф. Ліотара думки про дегуманізацію часу, його переслідування та змагання з ним, оскільки людина сучасного світу не тільки не спроможна йти поряд з ним, а завжди виявляється вже після часу. У праці «Нарис про смисли “пост”» філософ стверджує: «Можна сказати, що людство виявилось сьогодні у такому стані, що йому доводиться наздоганяти процес накопичення все нових і нових об'єктів практики і мислення, який випереджає його» [8, с. 58]. Водночас під впливом новітніх інформаційних технологій відстежується процес «позачасовості часу», його іннігіляції, стискання до миттєвих випадковостей. Так руйнується часова структура свідомості, позаяк людина занурена в теперішнє, яке повністю поглинає минуле та майбутнє. А вторгнення у життєсвіт швидкого часу руйнує цілісність людини, уподібнюючи її спустошеним моментам, у яких нічого не відбувається. Чиста, пуста форма часу, не заповнена смислами, а насичена беззмистовними ефектами, які невідворотно байдуже людина пропускає через себе. Час – уже не тривалість, а момент, що поглинається іншим моментом. Відтак Т.-Х. Еріксен, досліджуючи вплив інформаційного суспільства на людину, наголошує на «тиранії моменту», коли безперервний потік інформації заповнює все життя, перетворюючи його в серію перевантажених епізодів без «до» і «після» [12, с. 179]. Як бачимо, новітні технології та сучасні технічні засоби у їхній відірваності від гуманістичних цінностей спроможні руйнувати основи людської буттєвості в цілому.

Зауважимо, що на межі XIX–XX ст. притаманне для некласичного філософування відчуття абсурдності світу не заперечує суб'єкта, позаяк головною системою відліку й смислотворчим центром вважає людину. Особлива роль тут належить саме митцю, значущості його особистісного самовираження й наближення до істини буття як головної істини буття та буття-у-світі (М. Гайдеггер). Натомість у постмодернізмі подієвість відстежується безособистісним полем смислу, своєрідним дуалізмом речей і речень, тіл і мови, оскільки «виражально-атрибутивні» смисли, існуючи в речах одночасно, виражаються у мові. Зокрема, для Ж. Дельоза пошук смислу пов'язується з аналізом подієвості. Відтак «смысл і є “подія”, за умови, що подія не змішується зі своїм просторово-часовим здійсненням у положенні речей. Так, що ми не будемо

тепер запитувати, у чому сенс події: подія і є смисл як такий», – стверджує філософ [5, с. 42]. Мова йде про події-ефекти, які не занурюються в глибину, а розігруються на поверхні, що, ковзаючи по ній, перебувають у взаємодії. Такий поверхневий ефект – це парадокс, що постає конститутивним «пустим місцем» смислу як гра смислу та нонсенсу, що значною мірою представлені персонажами Л. Керрола, до яких апелює філософ. Парадокс утворює наявність двох смислових напрямків одночасно, як з Алісою, яка в процесі збільшення зменшується, адже «більша, ніж була, але менша, ніж стала». На відміну від З. Бауман, час у Ж. Дельоза – не теперішній момент, а подія, що вже відбулася або має ще відбутися. Час-Еон, володіючи необмеженими смислами-спрямуваннями минулого та майбутнього, збираючи на поверхні безтілесні ефекти, редукує теперішнє до ніщо. Адже він насичується такими подіями-ефектами, які, проминаючи, не заповнюють його, а тому й постає «чистою пустою формою часу».

Смисл вловлюється як подвійний смисл поверхневості, межа речень і речей. Серія смислів-парадоксів як поверхневі ефекти, що конституують смисл у казці Л. Керрола, представляє взаємооберненість причини й ефекту (виконати роботу до отримання завдання, плакати до того, як вколоти пальця, тощо), абсурдність як знищення сенсу в речах (праве стає лівим, тварини є вторинним щодо карт, Аліса, червоніючи, стає зеленою). У цьому творі особливо відчутна втрата особистісного, що потребує в мові використання не іменників та прикметників, а безіменних дієслів, які є мовою події чистого становлення. Глибина постає поверхневою шириною. Відбувається руйнація не лише здорового глузду, але й загальнозначимих смислів, фіксуючи тим самим втрату особистісної самототожності, власного імені, світу. Буття у цьому контексті, за Ж. Дельозом, не світ людського існування, а нейтральне одноголосся у єдності з тим, про що йде мова. Воно «міститься у мові, але відбувається з речами» [5, с. 239], пустий простір подій, виражених нонсенсом смислу всіх смислів, своєрідна форма озвнищення зв'язку речей та речень.

Водночас у постмодерністському дискурсі есплікується хаотичність не лише реальності, але й внутрішнього світу людини, а традиційне подолання спонтанності суб'єктивних бажань перетворює їх на головний предмет філософського дослідження й художнього втілення. А відтак утворюється парадигмальна настанова «смерті суб'єкта», заміни філософії цілісності Я на фрагменти, серії, бажання. Посилюється інтерес до негативно-чуттєвих маргінальних явищ, далеких від ідеального, продукуючи аналіз нижчих пластів людини. Згідно з Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі [6], основу життєвості становить виробництво бажань «індивідуальної машини», у якій людина поєднує реальність і виробника, і продукту. Феномен всеохопного бажання порівнюється з машинним процесом, що на індивідуальному та соціальному рівні перебуває в постійній скерованості в безкінечність «непогамованої інтенсифікації». Бажання – не структура, а процес, не почуття, а афект, не пасивність, а активність, що

конститує «тіло без органів». Тіло без органів у цьому разі протиставляється організму з функціональною системою органів й постає тілом, що на протигагу останньому відкрите варіативній самоконфігурації розподілу інтенсивностей. Воно постулюється обезформленим і неструктурованим середовищем чистої інтенсивності безперервного процесування.

Відтак суб'єкт стає суб'єктом тільки в певному полі стосовно чогось: мови, бажань, економічних процесів тощо. Але мова тут – не «дім буття», а – «бездомність буття», що перетворюється на інтенсивне поле бажань. Увага акцентується на децентрованості текстуальної практики. Наголос ставиться на «еротиці тексту» в розумінні отримання задоволення від поверхневого сприйняття тексту. Суб'єкт у мові, відсторонений від центрованого джерела смислорепрезентацій, є не більше, ніж вигнанцем, чужинцем. А тому у Ж. Дерріди мова – не мовлення, а письмо, текст, топографія слідів та пам'яті несвідомого, де несвідоме і є неструктурована мова. При цьому увага зосереджується не на суб'єкті, а саме мовленнєвому суб'єкті, «суб'єкті в процесі», який розчинений у структурах мови [7]. Як бачимо, особливим світовідчуттям епохи сучасної культури є ситуація втрати дійсності та заміна її мовою, за допомогою якої все створюється і розуміється. Адже всі об'єкти світу є тільки мовними об'єктами як спосіб говоріння про них, що приводить до множинності смислів, незалежних від автора. А таке своєрідне розуміння людини як сукупності мовних практик обумовлює абсолютизацію текстової реальності у світі.

Відтак саме інформатизація сучасного світу, що базується на поєднанні комп'ютерних та телекомунікаційних мереж, значною мірою модифікує просторово-часовий континуум, обумовлюючи докорінні зміни життєвіту людини. Таке окреслене прискорення життя скорочує тривалість будь-яких відносин, а відтак знімає моральнісну відповідальність за свої дії, створюючи індивідуальну систему цінностей. Нова темпоральність життєвіту в умовах антропологічної кризи характеризується ситуацією надзвичайної складності конституювання особистості, детермінуючи негативний образ людини в її фрагментарності, розірваності, поверховості, зведеній до носія мовних актів, бажань, спокус. Онтологічна домінанта мови в культурі по-новому розкриває морально-естетичні смисли життєвого світу в межах постнекласичного дискурсу. Реальність постає єдиним безкінечним текстом, а життєвіт людини – світом, створеним інформацією. Тобто життєвий світ людини перетворюється в гіперреальність, своєрідну поверхневність симулякрів, що демонструють гру в реальність і на відміну від попередніх створюють віртуальний світ інформаційних технологій з властивою ризоматичністю, театралізацією, ігровою іронічністю.

Отже, постмодернізм, вибудовуючись на концептуальних підвалинах структуралізму й відштовхуючись від багатьох положень нової онтології, здійснює критику головних феноменологічних, екзистенціалістських, персоналістичних інтенцій людини з властивими їм екзистуючими та трансцендуючими характеристиками. Відбувається своєрідне перепрочитання З. Фрейда, Ф. Ніцше,

М. Гайдеггера, підвищується інтерес до структур несвідомого та його ролі в соціокультурному бутті.

У намаганні звільнитися від будь-яких абстрактно-раціоналістичних й ідеалістичних детермінацій людини постмодерністські моделі виходять за межі онтологічно-антропологічних засад нової онтології, наголошуючи на тілесно-фізіологічних пластах людської буттєвості та їхніх несвідомих проявів. А децентрація суб'єкта у фокусі множинного Я та деієрархізація його визначальних іпостасей приводить до зміни положення людини у світі. Маємо абсолютно відмінне ставлення до світу, а саме машинно-вольове з тріумфом пожадливості, тілесності, які протиставлені традиційним моральнісно-вольовим якостям. А звідси філософське осмислення афектології тілесності та бажань, що значною мірою загострили питання кризи людини, дезорганізації свідомості, унеможлиблюючи збереження особистісної ідентичності. Людина звільняється від тривоги, турботи, страху в екзистенціалістському розумінні. Вона не страждає від невідповідності ідеалу, а, самовизначаючись, реагує на культурні зміни, здійснює всю повноту своєї присутності у світі. У цьому випадку першорядної значимості набувають бажання, потреби, мова, тілесність, несвідоме тощо. А позаяк імпульс несвідомого звільнення бажань значною мірою властивий маргінальним особистостям та безумним геніям, то, власне, до них і відстежуємо посилений інтерес у контексті постмодерністського дискурсу. Саме вони постають прикладом своєрідної спроби виживання у нестабільному, плинному світі й намаганнях вирватися від будь-яких умовностей культури.

Література:

1. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 70–79.
2. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; [пер. под редакцией Ю. В. Асоганова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Бычков В. В. Феномен неклассического эстетического сознания / В. В. Бычков // Вопросы философии. – 2003. – № 10. – С. 61–71.
4. Вельш В. Наш постмодерний модерн / Вольфганг Вельш ; [пер. з нім. А. Л. Рогачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко]. – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с.
5. Делез Ж. Логика смысла / Жиль Делез ; [пер. с франц. Я. Я. Свирского]. – М. : Раритет ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 480 с.
6. Делез Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; [пер. с франц. Я. И. Свирского]. – Екатеринбург : У-Фактория, АСТ, 2010. – 895 с.
7. Деррида Ж. Структура знака и игра в дискурсе гуманитарных наук / Ж. Деррида // Письмо и различие / Ж. Деррида ; [пер. с франц. В. Лапицкого]. – СПб. : Академический проект, 2000. – 352-368.
8. Лиотар Ж.-Ф. Заметка о смыслах «пост» / Ж.-Ф. Лиотар ; [пер. с франц. А. В. Гараджи] // Иностранная литература. – 1994. – № 111. – С. 56–59.
9. Лук'янець В. С. Філософський постмодерн : навч. посіб. / В. С. Лук'янець, О. М. Соболев. – К. : Абрис, 1998. – 352 с.
10. Соколов А. Новые эстетические тенденции музыки второй половины XX века. Стили. Жанровые направления / А. Соколов // Теория современной композиции / отв. редактор В. С. Ценова. – М. : Музыка, 2005. – С. 23–39.
11. Тоффлер Е. Третья хвиля / Елвін Тоффлер ; [пер. з англ. А. Євса]. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 452 с.
12. Эриксен Т. Х. Тирания момента. Время в эпоху информации / Т. Х. Эриксен ; [пер. с норвеж. Е. С. Рачинской, М. Э. Кубки, А. К. Юченковой и др.]. – М. : Весь Мир, 2003. – 208 с.